

УДК 81.411.2

Н. Д. Писаренко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ФОРМИ ЕКОНОМІЇ ВИРАЖЕННЯ СМISЛУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СИНТАКСИСІ

Розглянуто динаміку структури українського синтаксису; розкрито вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на розвиток і зміну мови. Проаналізовано форми економії вираження смислу в сучасному українському синтаксисі; встановлено, що заміщення й еліпсис є основні засоби економії на синтаксичному рівні. Доведено, що заміщення має три форми вираження: спрощення, включення, поєднання.

Ключові слова: економічність, заміщення, еліпсис, спрощення, включення, поєднання, внутрішньофразовий еліпсис, прогнозований еліпсис.

Писаренко Н. Д. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **ФОРМЫ ЭКОНОМИИ ВЫРАЖЕНИЯ СМЫСЛА В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ СИНТАКСИСЕ**

Рассмотрена динамика структуры украинского синтаксиса; раскрыто влияние внешних и внутренних факторов на развитие и изменение языка. Проанализированы формы экономии выражения смысла в современном украинском синтаксисе; установлено, что замещение и эллипсис являются основными средствами экономии на синтаксическом уровне. Доказано, что замещение имеет три формы выражения: упрощение, включение, сочетание.

Ключевые слова: экономичность, замещение, эллипсис, упрощение, включение, сочетание, внутрифразовый эллипсис, прогнозируемый эллипсис.

Pysarenko N. D. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **FORMS OF SENSE EXPRESSION ECONOMIZING IN CONTEMPORARY UKRAINIAN SYNTAX**

The article deals with the dynamics of Ukrainian syntax structure. The aim of the research is to reveal the forms of tendencies of the language compression and the exactness of expressions in the modern Ukrainian language syntax. The novelty is in the characteristics of new Ukrainian syntax phenomenon, researched on the basis of publicistic text, which served earlier as an object of the research. Topicality of the article is determined by the need to further research the tendencies of modern Ukrainian language, its syntactical structure, especially tendencies of language compression and economy.

The influence of internal and external factors on the language development and alternation is examined. The new forms of economy in the Ukrainian language syntax are revealed: substitution and ellipsis are recognized as the main means of the language economy. Ellipsis, the main way to economize the segment's means, has three forms of expression: simplification, inclusion, combination. The research allows to make a conclusion that modern global language situation (the increase in the amount and flow of information, price and limited amount of informational internet-space, the pressure of the world wide English, the role of visualization of data submission, which influences the appearance of modern creolized text) is a powerful factor in language economy, that is why, we believe that the reduced speech effort will take place in future.

Key words: language economy, substitution, ellipsis, simplification, inclusion, combination

Синтаксис – це вершинний рівень системно-структурної організації мови, що безпосередньо співвідноситься з мисленнєвими процесами та комунікацією, забезпечуючи в ній формування певної комунікативно значущої одиниці спілкування [7, с. 1].

Вивченням проблем синтаксису займалися відомі українські й зарубіжні лінгвісти (Н. Д. Арутюнова, В. В. Бабайцева, В. А. Белошапкова, І. К. Білодід, Н. С. Валгіна, М. В. Всеволодова, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, П. С. Дудик, В. Г. Костомаров, Л. П. Крисін, І. І. Меньшиков, О. І. Панченко, І. С. Попова, О. П. Сковородников, І. І. Слинько, Ю. С. Степанова та ін.).

У зв'язку з численними соціально-політичними перетвореннями і науково-технічним прогресом в останні десятиліття в мові відбуваються значні зміни, які потребують аналізу, систематизації й теоретичного узагальнення [9].

Актуальність статті зумовлена необхідністю вивчити тенденції сучасної української мови, її синтаксичної структури, зокрема тенденцій до її економичності.

Мета дослідження – виявлення динаміки структури українського синтаксису, зокрема виявлення форми вираження тенденцій економії і точності вираження сенсу в синтаксичній структурі сучасної української мови.

Методологічним підґрунтям цієї розвідки слугували лінгвістичні ідеї І. Р. Вихованця, П. С. Дудика, А. П. Загнітка, О. С. Мельничука, І. І. Меньшикова, О. І. Панченко, К. Ф. Шульжука та ін [4; 5].

Новизна роботи забезпечується звертанням до характеристики нових явищ українського синтаксису, котрі тяжіють до економичності, а також у використанні текстів публіцистичного стилю, які раніше не були предметом дослідження. Експресивність, виразність публіцистики – це лише один зі складників газетно-публіцистичного мовлення [6, с. 21]. Наша робота присвячена дослідженню синтаксичних явищ, які проявляються перш за все в текстах сучасної публіцистики. Основними жанрами цього стилю є журнальні та газетні статті, а також інтернет-публікації. З огляду на тематику такі твори зазвичай різнопланові (політика, соціальне життя, побутові питання, художні та філософські проблеми). До аналізу були залучені і матеріали різних інтернет-сайтів, порталів новин, а також тексти реклами – внутрішньої (телевізійної) та зовнішньої («бігбордової»).

Без сумніву, публіцистика вже десятиліття залишається основною сферою виникнення і поширення мовних неологізмів: лексичних, словотворчих, фразеологічних. Однак необхідно зауважити, що насичення української літературної мови новим відбувається і на рівні синтаксичних структур. Це обумовлює істотний вплив публіцистичного стилю на розвиток мовної норми в цілому. При дослідженні сучасної преси неможливо не помітити, що великі обсяги медіа-видань, що випускаються, подекуди приводять і до недбалої, неточної мови, стилістичних і граматичних дефектів, які з'являються внаслідок слабкого володіння ресурсами мови або недостатнього розвитку комунікативних навичок невимушеного і лаконічного вираження думки, наприклад: *Більшість жителів Латвії проголосували проти російської мови* (www.pravda.uknewsworld19.02,121108575-referendum-o).

Як відомо, один із основних законів мови – закон економії мовних зусиль. Метою повідомлення, а тому провідним принципом організації мовної структури є також точність вираження смислу, що виражається у синтаксичній структурі тексту: сегментації, парцеляції, інверсії, приєднанні тощо. Тому динаміку структури сучасного українського синтаксису ми розглядаємо в аспекті прояву тенденцій до економії і точності вираження сенсу. Закон мовної економії забезпечує оптимізацію розумових і вимовних зусиль мовної особистості. Проявом тенденції до економичності на синтаксичному рівні є елімінація синтаксичних розповсюджувачів: зростання імпліцитних і еліптичних конструкцій, компресії і редукції висловлювань, як-от: *Мінкульт Естонії захотів по-російськи* («Правда України», 12.07.15); синтаксична контамінація, зокрема предикативна ускладненість пропозиції, наприклад: *Написати на асфальті перед вікнами дівчини «Прокидайся, кохана» – від 150 до 250* («Факти», 11.06.15).

На розвиток і формування синтаксису сучасної української мови впливають зовнішні і внутрішні фактори, які взаємопов'язані і діють одночасно. При цьому дія зовнішніх чинників (до них відносяться тип політичної влади, масові пересе-

лення, соціальні перетворення, технологічний прогрес, міжнародні та міжкультурні зв'язки тощо) викликає зміни в мові. А внутрішні чинники, тобто умови, що існують усередині мовного ладу, сприяють еволюції мови. При цьому розвиток мови проходить за певними законами. Як вказують дослідники, основним є дія внутрішніх законів: вона криється в тому, що мова є системним утворенням. Синтаксична система також схильна до дії цього закону. На підставі ж різноманітності його проявів і високої частотності «економічних» конструкцій можна говорити про актуальну тенденцію.

Вже в дослідженнях 60–70-х років лінгвісти звертають увагу на таку особливість синтаксису публіцистичних текстів, як діалогічність, залучення читача або слухача до обговорення проблеми, створення ефекту зворотного зв'язку, реалізацію прагматичного й експресивного потенціалу діалогу. Зокрема, дослідники зупиняються на питанні структурної неповноти синтаксичної нерозгорнутості або еліптичності висловлювань [2]. З точки зору мови публіцистичний стиль є своєрідним «буфером» між мовленням і побудованими за суворими принципами наукового і ділового стилів структурами, але при цьому включає засоби виразності, характерні для мови художньої літератури.

Через свою головну особливість – актуальність – публіцистична мова прагне досягти не тільки високого рівня зрозумілості, але і вимагає використання сучасних, нових форм вираження інформації (спеціальна термінологія, поєднання стандартних і експресивних засобів мови, використання жаргонізмів і зниженої лексики, фразеологізмів і метафор), типових для моменту викладу матеріалу.

Сьогодні це явище описується вже як одна з провідних тенденцій сучасного синтаксису – **економічність**, яка отримує все більший розвиток у зв'язку з прискоренням темпів розвитку людства, все зростаючою роллю міжнародної аналітичної англійської мови та іншими факторами.

Як показує проведений нами аналіз зібраного матеріалу, формами появи економії вираження смислу у сучасному українському синтаксисі є: **заміщення** і **еліпсис**, визнані основними засобами економії синтаксичних засобів ще в ХХ столітті.

Під **заміщенням** розуміється заміна громіздкого вираження менш громіздким. Найбільш частотними заміниками є займенники і займенникові прислівники, слова *так* і *ні* [1]. Сьогодні, як і раніше, у пресі в ролі замітника часто використовується слово *це*, що посиляє до змісту попереднього висловлювання, оскільки саме воно семантично «порожнє». Наприклад:

Студентські профспілки – студентам.

– Це поки нереально.

– На це немає голосів у Раді («Українська правда», 20.12.15).

З'явилися і нові варіанти використання вказівного займенника *це*: друга пропозиція, де міститься продовження думки першої, і її замітник (*це*) починає новий абзац. Таким чином проявляється економічність у другому реченні. Зміст слова *це* повністю розкрито у першому реченні:

У селищі, окрім килимів, холодильників, набитих їжею, були виявлені десятки шприців і пакети з травою, що по виду мало нагадує кріп. Це – в оздоровчих цілях, усмішливо заспокоювали поліцейських мігранти: лікували запалення (URL: <http://news.rambler.ru/10334581/>).

У дослідженому матеріалі виявлено специфічний вид заміщення цілого словосполучення одним семантично наповненим компонентом, наприклад:

Uber в Києві і новий креативний простір («Українська правда», 20.02.16). Під *Uber* кореспондент розуміє новий *сервіс замовлення таксі*. Заміщаючи кілька структурних компонентів одним, автор тим самим проявляє економічність і «мовну комфортність» (це в тому випадку, якщо читач/слухач знає, що таке *Uber*).

Опущення як спосіб економії сегментних засобів має три форми вираження: *спрощення, виключення, суміщення*. Однак на сучасному етапі розвитку мови *опущення* висловлювань найчастіше являє собою не опущення або заміщення громіздких конструкцій, які не потребують повторення, а *виключення* структурних сегментів речень, за рахунок чого утворюється структурна неповнота висловлювання: *«Шахтар» переміг*. Перша фраза не закінчена і не дає відповідей на питання: *кого переміг? у чому?* Але вона несе інформацію, що спортивна команда «Шахтар» переможець. Вірогідно, що для отримувача інформації, цього достатньо.

Прийmemo до уваги, що Інтернет-преса має свої особливості, а також продиктовані розміром і ціною площі подання інформації, тому такого роду конструкції не рідкість. Але зустрічаються приклади, які яскраво демонструють проникнення діалогічності і в традиційний друкований текст:

Довелося брати кредит на навчання сина – 15 тисяч гривень. Віддавати поки нічим. А це опалення. Податки, електроенергія... («Факти», 12.02.14).

Найкраще за тиждень: корисна їжа («Правда України», 12.02.14).

Спрощення синтаксичних конструкцій. Із розмовного стилю економічність переходить у мову публіцистики, і тепер ми спостерігаємо різноманіття форм вираження названої тенденції. На семантичному рівні синтаксична економія вираження смислу полягає у переході декількох смислових компонентів з категорії денотативних у конотативні і потенційні, наприклад: *У банк за депозитом* (канал ICTV). Повні синтаксичні конструкції типу *У банку стояти в черзі за депозитом* зустрічаються рідше, ніж синтаксичні конструкції, у яких відбулося спрощення: *стояти в черзі за депозитом; стояти за депозитом*. Що підтверджує активність мовної економічності.

Що стосується поняття *еліпсис*, то серед мовознавців (і сучасних у тому числі) є розбіжності у сприйнятті його структурно-семантичної визначеності, а через це і в його номінації.

Слово *опущення* деякими вітчизняними і закордонними лінгвістами (П. С. Дудик, П. О. Лекант) сприймається як синонім слів *еліптичний, неназваний, опущений* [2; 3], інші (О. П. Сковородніков, О. О. Чувакін) [8] визначають цей термін як *конструкція із пропущеною структурною позицією*. Різні терміни виникали тому, що науковці в голову проблеми ставили різні аспекти: 1) просте фіксування пропуску структурного компонента чи 2) розуміння семантики фрази завдяки існуючим / присутнім структурним компонентам. Тривалий час еліптичними реченнями називали тільки речення із пропуском дієслова-присудка, наприклад: *Ти де? Я на пляжі*, – така фраза достатньо інформативна і не потребує додаткової інформації.

У статті ми виділяємо три різновиди еліпсиса:

а) *контекстуальний еліпсис* – пропуск того чи іншого члена речення, компонента висловлювання, легко відновлюваного із зовнішнього контексту; смислова ясність при цьому зазвичай забезпечується смисловим і/або синтаксичним паралелізмом;

б) *внутрішньофразовий еліпсис* – семантика пропущеного компонента відновлюється за контекстом. Тобто компоненти, що оточують пропущену структурну позицію, вказують своїми граматичними / семантичними особливостями на про-

пуск структурного компонента і в той же час (завдяки цим же граматичним / семантичним властивостям) відновлюють його семантику. Таким чином їх семантична достатність і «дозволила» пропуск структурного компонента фрази, наприклад: *Суд за борг Януковича – дві стратегії для України* («ДВ», 14.09.15).

в) *семантично прогнозований еліпсис*: *Якщо найбільш жадана, то дочекались онуків* («ДВ», 19.02.12). У фразі словосполучення *дочекались онуків* є вирішальним для розуміння смислу пропущеного компонента – тут прогнозується тільки слово *мрія* (*жадана мрія*); *Варяться, але не червоніють*. Слово *варяться* у співвідношенні з *червоніють* дає змогу читачеві зрозуміти, що йдеться про *раків*.

Таким чином семантика матеріально представлених структурних компонентів спрогнозувала семантику пропущеного компонента і тим самим «дозволила» пропуск структурного компонента – закон економії спрацював.

Компресія – це різновид еліпсиса. Компресію визначають, коли виключаються надлишкові словесні компоненти і зберігається синтаксичне об'єднання решти структур: *Народу – Редька, владі – хрін* (зовнішня реклама); *Землю – селянам, гроші – водієві* (напис у маршрутці).

Як правило, компресія проявляється у складних реченнях, як-от: *Штаб: поблизу Мар'їнки загинув український військовий* («Правда України», 10.09.15); *Розвідка: бойовики готують морську десантну операцію* («Правда України», 19.02.16). Немає необхідності писати/говорити *Штаб інформує / повідомляє громадян / керівництво; Розвідка має / принесла... інформацію* тощо.

Редукція – це відсікання необхідної граматичної ланки в синтаксичній структурі. Спостерігаємо *редукцію*, як правило, у фразеологізованих структурах, наприклад: *У кожному жарті – доля* (телереклама). Вищеназвана фраза являє собою аналог прислів'я: *у кожному жарті є доля істини*. Тому, зіставляючи відоме прислів'я із названою фразою, розуміємо, що пропущене слово може бути тільки *істини, справедливості*.

Неоднорідна сурядність: *Вона любила і бувала у Харкові* (про Л. М. Гурченко) (ТВ. 19.04.15. 5-й канал). Компоненти *любила і бувала* у сурядному зв'язку, але семантика цих слів різна – *любила кого? що? бувала де? (Вона любила Харків і бувала у Харкові)*. Неоднорідна сурядність все ж дозволяє економію структури речення.

Фразеологізовані конструкції: *Шокін – він і в Африці Шокін* (ТВ. 19.01.16. ICTV-канал). Конструкція збудована із включенням типового словосполучення *він (воно, вона) і в Африці*, яке вказує на типовість, незмінність (*сало – воно і в Африці сало; розумниця – вона і в Африці розумниця* тощо).

Предикативна ускладненість речення: *Мені страшно надоїло життя у режимі «Де знайти гроші?!»* («Правда України», 9.01.16); *Коаліція, як дишло, куди повернемо – туди й вийшло* («Правда України», 19.02.16). Предикативна ускладненість спрощує усю структуру фрази, надаючи їй значно більшої інформації. Семантика предиката *як дишло, куди повернемо – туди й вийшло* достатньо широка: зрозуміла оцінка роботи коаліції, ставлення до неї тощо.

Отже, проаналізувавши приклади зі шпальт газет, рекламних дошок, із реклами TV тощо, ми прийшли до висновку, що сучасна глобальна мовна ситуація (збільшення потоку і швидкості інформації, ціна та обмежений розмір інформаційної інтернет-площі, тиск аналітичної світової англійської мови, роль візуалізації в подачі інформації, що сприяє появі сучасних креолізованих текстів) є потужним фактором економії в мові, тому тенденція до економії мовленнєвих зусиль у найближчому майбутньому буде, на наш погляд, тільки посилюватися.

Бібліографічні посилання

1. Дудик П. С. Слова-речення «Так, Ні» та їх синоніми / П. С. Дудик // Українська мова та література в школі. – 1972. – № 4. – С. 25–33.
2. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Просте речення, еквіваленти речення / П. С. Дудик. – К. : Наук. думка, 1973. – 289 с.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – М. : Высш. шк., 1978. – 439 с.
4. Меншиков І. І. Речення як предикативна, комунікативна та функціональна одиниця мовлення / І. І. Меншиков, І. С. Попова. – Д. : ДНУ, 2002. – 48 с.
5. Меншиков І. І. Структура простого речення в сучасній українській літературній мові / І. І. Меншиков, І. С. Попова. – Д. : РВВ ДНУ, 2004. – 64 с.
6. Особливості мови стилю засобів мовної інформації : навч. посіб. для студ. фак. журналістики ун-в / [А. П. Коваль, А. Ф. Пинчук]. – К., 1983. – 150 с.
7. Попова І. С. Фундаментальні категорії синтаксису української мови у формально-граматичному та метамовному аспектах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. С. Попова. – Чернівці, 2012. – 40 с.
8. Сковородников О. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка / О. П. Сковородников. – Томск, 1981. – 255 с.
9. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Стишов. – К., 2003. – 35 с.

Надійшла до редколегії 03.02.16

УДК 81'373.611

Л. Ф. Пономарєва

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОГРАНИЧЕНИЯ В ДЕВЕРБАТИВНОМ СЛОВОПРОИЗВОДСТВЕ ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО КЛАССА ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ

Рассмотрены вопросы ограничений в образовании deverбальных производных имен существительных класса процессуальных глаголов на материале современного немецкого языка. Определена роль семантических ограничений как составной части сочетаемости словообразовательных морфем. Установлен круг производящей и непроизводящей глагольной лексики. Определена возможность или невозможность образования отглагольных существительных и условия нейтрализации семантических и других видов ограничений.

Ключевые слова: словообразование, ограничения в словообразовании, типы семантических ограничений, словообразовательные потенции процессуальных глаголов.

Пономарьова Л. Ф. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **СЕМАНТИЧНІ ОБМЕЖЕННЯ У ДЕВЕРБАТИВНОМУ СЛОВОТВОРЕННІ ІМЕННИКА КЛАСУ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ**

Розглянуто питання обмежень у формуванні девербативних похідних іменників класу процесуальних дієслів на матеріалі сучасної німецької мови. Визначено роль семантичних обмежень як складової частини сполучуваності словотворчих морфем. Встановлено коло продукуючої та непродуючої дієслівної лексики. Визначено можливість або неможливість утворення іменників та умови нейтралізації семантичних та інших видів обмежень.

Ключові слова: словотворення, обмеження у словотворенні, типи семантичних обмежень, словотворчі потенції процесуальних дієслів.